

„Titanic” büffé

Mielőtt az usztasa-hatóságok hozzáfogtak volna, hogy rendszeresen és nagy csoportokban állítólag munkatáborba, voltaképen pedig az első vesztőhelyre hurcolják a szarajevói zsidókat, egyes usztasák, egyenruhában és polgári öltözetben, meg az usztasák besúgói és szekértolói, elszéledtek a zsidó házakba. Ut'legeléssel, fenyegetésekkel, zsarolással vagy hazug ígéretekkel nekiláttak a pénz és az ékszerek elszedéséhez, már aszerint, hogy milyenek voltak a körülmények, milyen volt a ház, ahová berontottak, s milyenek voltak az emberek, akikre lecsaptak. Voltak usztasák, akik azzal tűntek ki, hogy értették a módját, hogyan lehet betoppanni a házakba, rémületbe ejteni a zsidókat és gyorsan sokat kikényszeríteni belőlük. Voltak, akik nagy összegekért vagy értékes ékszerért ügyességükkel vagy befolyásukkal valóban átszöktettek egyeseket és egyes családokat Mosztárba, ahonnan akkorában még könnyen lehetett Dalmáciába, onnan pedig Olaszországba jutni. De akadtak olyanok is, akiknek a rabláshoz csak hajlandóságuk és pénzességük volt, tehetségük és lehetőségük azonban nem. Az ilyen kevésbé fontos és kevésbé tehetséges usztasáknak meg kellett elégedniök apró zsákmányokkal, kisebb lekenyerezésekkel vagy a városszéli szegényzsidók kikényszerített ajándékaival. S gyakran az előre nem látott nyomorúság és borzalom legcsúfabb és legértelmetlenebb jelenetei játszódtak itt le. A támadók terve az erőszakról és megsemmisítésről itt száz és száz váratlan mellékágazatba kanyarodott. Az esztelenség minden számítást és előrelátást, minden mértéket és szükségét túlszárnyalt.

Az utóbbi időben az usztasák mindhárom említett fajtája meggyorítottta »munkáját», mert a zsidó egyre fogyott, s aki hamarjában, könnyen és láthatatlanul akart zsákmányhoz jutni, annak sietnie kellett.

I.

A villanytelep és a dohánygyár közötti területet, melyet valamikor Hiszettának neveztek, kihalt utcácskák hálózata borítja. Van bennük néhány kisebb-nagyobb kávéház is, noha ez a városrész nem élénk, nem forgalmas. Egyik-másik kávéház rossz hírű, ami azt jelenti, hogy jólismertek és jól látogatottak, ezekbe még más városrészekből is járnak törzsvendégek.

Az utolsó kávéház már egészen a dohánygyárat övező park mellett van, a Mutevelics-utcában. A ház emeletes, hámlik mint a bélpoklos, az ablakok függönytelenek, virágtalanok. Olyanok, mint a fájós szem, melyen nincs szempilla és szemöldök. Az osztrák-uralom közepe

tájának építészeti stílusát mutatja, van benne valami keverék az akkori középeurópai és közelkeleti építészetből, vérszegény és kifejezéstelen. Nyomor — báj és festői elemek nélkül. A gondolatnélküli és kilátástalan élet építészeti kifejezése ez. A földszinti bejárat mellett még egy keskenyebb ajtót is vágtak. Fölötte jókora, zöldre festett deszka, rajta piros betűkkel ez a felirat:

»TTANIC« BÜFFÉ
tul. Pápó Mentó

Ablaktalan, sötét helyiség ez; hat lépés hosszú, két lépés széles, úgyhogy nincs is benne szék. Az az öt-hat vendég a kicsiny sank mellett áll, öregebb ember részére pedig mindig akad valami láda vagy söröshordó, amire leülhet. (Az italt és kávéházi életet kedvelő emberek éppen az ilyen szűk és hiányosan berendezett helyiségeket szeretik. Ezekben úgy érzi magát az ember, mintha véletlenül vetődött volna be és mindig mintha átmenőben lenne. A berendezésből semmi sem vonhatja magára a vendég figyelmét s így itt mindig az ital és a szesz-szuggalmazta beszélgetések a fontosak.) Ebből a büfféből hátul, egy zöld függöny mögül, láthatatlan ajtó nyílik az egykori lakás folyosóján át két nagyobb helyiségbe. Az egyik Mentó lakása, a másik pedig üres szoba, csupán egy terítőnélküli asztal és néhány egvszerű szék van benne. Ez a játékbaryláng. Ablakai a kertre néznek, de ez csak névről kert, voltaképpen pedig baromfiudvar is, istálló is, szemétdomb is és gyermekek játszótéré is. Mind a két ablakot állandóan vászonfüggönyök takarják; ázott, évektől és portól megmerevedett függönyök, melyeket soha nem is húznak fel, mert lámpánál kártyáznak.

A büffé és a játékbaryláng látogatói sokféle és tarka társaságot képviseltek. Jártak a büffébe környékbeli szegénysorsú kispolgárok, kishivatalnokok, munkások és pályaudvari hordárok is, pihenés és szórakozás végett. De jártak unatkozók és korhelyek is, a város minden részéből. Iyanok, akik azzal töltik idejüket, hogy sorrajárják a kávéházakat és kocsmákat, melyekben mindig valami újat keresnek, de mindig ugyanazt találják. A játékbarylángnak különleges látogatói voltak. Ezek nagyobbára nem is tartoztak a büffé vendégei közé. Ide főleg szenvedélyes szerencsejátékosok jártak; voltak köztük hivatásos szerencsejátékosok, egykori gazdák és hivatalnokok, valamint iparosok és pincérek is, akik ide már csak üzletzárás után tértek be.

A másik szobában Mentó szokott aludni s itt szokott tartózkodni a vele vadházasságban élő Ágota is, amikor nem állt hadilábon Mentóval és nem csavargott a többi szarajevói és környéki büffékben.

Mentó alacsony termetű, elkorcsosodott, még fiatal ember, félszemére kancsal, arca vörös és puffadt. Mindig részeg és mámoros, de soha sem teljesen.

Mentó egy kiskereskedő fia, s valamikor maga is kereskedelmi iskolába járt, de még diákkorában inni és kártyázni kezdett, hozzá hasonló munkakerülőkkel a városszéli kiskocsmákban. Amilyen mulató és iszákos természetű ember volt Mentó, akit társasága inkább Hercike gúnynéven ismert, mint valódi nevén, hamar megtette azt az utat, amely a Hízsettán lévő büfféhez vezetett. A szülők, rokonok és a szarajevói szefárd zsidók igyekeztek megállítani őt ezen az úton, de hiábavaló volt minden törekvésük. A szarajevói szefárd hitközség Hercikét elveszett

embernek, rühes birkának, kivételes esetnek és olyan vadhajtásnak tartja, amilyen régen nem volt a zsidók közt. Éppen ő adott rá okot, hogy ismétlegessék a régi mondást: »Semmi sem lehet rosszabb, mint ha a mi emberünk ivásnak adja magát és elzüllik.«

Hercike azonban füttyül a hitközség véleményére s általában az emberek véleményére. Semmi kapcsolata sincs a családjával, a zsidó hitközséggel és mindazokkal, akik közül kikerült. Vezeti liliputi »üzletét«, »frische-viere« partikat szervez, bajlódik a rendőrséggel és a pénzügyi hatóságokkal, mulattatja nótáival és szellemeskedéseivel a vendégeket, civakodik, verekszik és ki-kibékül a »barátnőjével«, s amit a büffében a részegeskedőkön keres és a játékbarlangban »pinka«-pénc címen beszed, elkártyázza vagy elissza vendégeivel, vagy elhordják tőle a kölcsönkérők.

Ágota, akit barátai és ismerősei Titanicnak neveznek s akiről Mentó büfféje nevét kapta, megérdemli ezt a nevet. Szőke, magas, atlétafelettségű asszony, arca piros, mintha állandóan izgalomban lenne, szeme világoskék, »katil-szem«, ahogy Mentó szokta mondani az elke-seredés óráiban. Szemében a gyermekien mosolygó pimaszság kifejezése vesztes és tébolyodottságot tükröző csillogással váltakozik, mely néha felvillan és nyomban eltűnik a sűrű szempillák és a nehéz szemhéj alatt. Valahonnan Váras környékéről származott.

A kicsiny és cingár Mentó és az óriás termetű, félparaszt Ágota között valóban furcsa élet alakult ki, s még az itteni emberek közt is szokatlan volt, pedig közöttük sok a furcsa élet. Ez az élet vad veszekedések és tébolyodott szerelmi mámorok rendszertelen váltakozásaiból állt. Csakhogy a szerelem napjai hangtalanul és rejtetten teltek, a veszekedések pedig zajosak és közismertek voltak. A szomszédok és a büffé törzsvendégei jól ismerték veszekedéseiket. Rendszerint a büffében kezdődtek. De Mentó és Ágota hamarosan szobájukba vonultak és ott a maguk módján intézték el vitás ügyüket.

Gyakran órákhosszat maradnak bezárkózva a vándorcigányosan rendetlen szobájukban és egyidejűleg verekszenek is meg veszekszenek is. Mentó a szoba sarkában áll és szitkokat szór Ágotára, neveltséges és szégyenletes nevekkal csúfolja. Tömérdék ilyen szava van, a szók változatai pedig végtelennek látszanak. Mentó azt mondja, ami eszébe jut. Ágota pedig üt, amikor csak eléri és ahol éri Mentót. S így megy ez folyvást: szitok, ütés, szitok, ütés. Csakhogy minden szitok elevenre talál, de minden ütés nem, mert Mentó bútordarabokkal, párnákkal és mindennel, ami a kezeügyébe kerül, védekezik, s ügyes és fantasztikus ugrásokkal kitér a feléje hajított tárgyak és Ágota nehéz keze elől.

Verekszenek és szidják egymást, majd belefáradnak és megállnak néhány percre. Akkor Mentó ismét odakiált valami új szót, valami csúfnevet, melyet abban a pillanatban eszelt ki s melyet el nem hallgatott volna még akkor sem, ha tudja, hogy életét veszti miatta. Ágotán pedig új dühroham vesz erőt, és új erővel hajít Mentó felé valami verekedésre addig soha sem használt tárgyat. Érthető, hogy ezek a magyarázgatások néha a rendőrségre és a városi ambulanciába vezettek. De végül is mind mámoros és sötét kibékülésekkel végződtek, melyek verekedésbe csaptak át.

Még mielőtt a németek országunkba betörték volna, annyit írtak és beszéltek Hitler zsidóüldözéseiről, a Németországban és az egymásután meghódított és leigázott országokban történő zsidóirtásokról, hogy a híreknek el kellett jutniok a »Titanic« törzsvendégeihez is. Ezek a világ-

politikát és általában az egész világot ennek a szűk, pálinkagőzzel, nedvességgel és dohányfüsttel telített helyiségnek a légkörén át szemlélik. Így nekik mindezek a hírek csupán alkalmat adtak, hogy gyakran tréfálkozzanak Mentó számlájára. (Boszniában több a szélemesség és a tréfa, mint amennyit az erre utazó idegen, ezt az országrészt a vonatból nézegetve, feltételezne. Csakhogy ez a tréfa gyakran goromba és súlyos; derűtlen is, ha egyáltalán tréfára mondhatunk ilyesmit. Az pedig, hogy súlyos annak, akinek a számlájára csinálják, azt mutatja, hogy a tréfacsinálónak sem könnyű.) Volt tréfa a büffében, de még többet és szabadabban tréfálkoztak és nevettek a játékbarlangban. Itt vannak a félrészeg, pénztelen s magára az életre is neheztelő kibicék. Itt vannak a féljózan kártyások, akik csak a csalóka kártyán nyerhetnek vagy veszhetnek még valamit, mert az életben már régen elvesztettek mindent, ha ugyan nem mint elveszettek születtek. Két kör »frischeviere« vagy huszonegyes közt csipkelődnek és marják egymást, különösen a szegénylősebbeket és gyöngébbeket, mégpedig tudatlan ciniz-mussal, az érzéketlen emberek érzéktelenségével, akik másnál is mindig teljes érzéktelenséget tételeznek fel. A világeseményekről a saját szűk és sötét szemszögükből beszélnek.

— Lám, mit csinál ez a Hitler a szerencsétlen zsidókkal — mondja az egyik, aki hallott valamit a nemrég meghódított Lengyelország német gyűjtőtáborairól.

— Most osztán a zsidókra is rájár a rúd!

— De ezután jön még csak a haddelhadd, — toldja hozzá egy vasúti kishivatalnok, akit szív baja és... iszákossága miatt nyugdíjaztak, s akinek semmi kifogása sincs a zsidók ellen, de neheztel az egész világra és minden élőre.

Mentó hallja is, nem is. Szívesebben nem hallja. De nehéz nem hallani, különösen, ha egyenesen hozzá fordulnak a más ember titkolt sebében vájkálni szerető emberek.

— Tényleg, mi vagy te, Hercike? Igazi zsidó nem vagy, keresztény nem vagy. Milyen vallású vagy te? — kérdi tőle megvastagodott nyelvel egy városbeli fiatal, de dolgotalan és züllött gazdafi.

Mentó, aki a jobb időkben sem szerette a vallásokkal foglalkozó beszélgetéseket, tréfára fordítva, hanyagul válaszol:

— Én a nagy, óceánjáró »Titanic« kapitánya vagyok.

— Úgy van! — helyeslik a többiek a félhomályos háttérből. — Úgy van! Éljen Hercike kapitány!

Úgy látszik, mintha ez a jókedvű, szeszgőzös rivallgás betemette volna a kellemetlen témát. De a felszín alatt tovább parázslik a téma, s valaki nyersen és naivul mesélni kezd, hogyan halad Hitler országról országra és mindenütt irtja a zsidókat, irtja az utolsó szálig.

— Csak tán nem jön ide hozzánk is és, isten őrizd, nem kerül sor a Hercikére is? — kérdi valaki tréfásan — gondterhelten.

— Hát, ahogy nekilendült...

— Sose féltsd te a Hercikét. Hitler a maga üzletét nézi, Hercike pedig a magáét, — veti oda Mentó, aki addig, törölgetve és a világosság felé tartva a poharakat, dúdolgatott. S folytatja a nótát.

— Igaz is, hunnan merne Hitler a »Titanic«-ra támadni.

Nevetnek, amíg le nem pisszentik őket a kártyások, a valódi kártyások, akiket mindez zavar, mert nem szeretik sem a tréfát, sem a beszélgetést, sem a nevetést, nem szeretnek a világon semmit, csak a

kártyalapok és a bankók egyhangú zizegését a játékban, mely szemre örökké ugyanaz, közben pedig határtalan lehetőségeket rejt magában.

Pápó Mentónak kissé kellemetlenek voltak ezek a tréfák. Különvalva a többi zsidótól, nem szokta meg, hogy megossa véreivel a jót és a rosszat, pedig ezek a tréfák mégis hozzájuk kötötték. De Mentó közömbösséget színlelt s azt tette, ami ilyen társaságban legjobb: a tréfát tréfának vette és tréfával viszonzta. S mégis, míg a többiekkel nevette, azzal a tudattalan szándékkal, hogy ne különüljön el, gyakran érezte, hogy valami eddig ismeretlen, jéghideg borzadály futkos végig a gerincén. Valami atavisztikus megérzés jelezte még neki is a közeledő veszélyt. Ilyenkor szerte'lenül nevetett, arra törekedve, hogy megtévessze a vele beszélgetőket, tréfáikat magáról másfelé terelje, s hogy elnémítsa magában ezt a hangot.

1941 első hónapjaiban az ideges várakozás, gondterheltség és vészes hallgatás kezdett mindinkább sűrűsödni és sötétedni a városban. Még a »Titanic«-ban is megritkult a tréfa és befagyott a nevetés. Az emberek jönnek, mint azelőtt is, mindenki issza a magáét, a kártyások partikat szerveznek, de mindenki kevesebbet beszél és csak je'entéktelen dolgokról folyik a szó; s mégis, a beszélgetés minduntalan elakad, a tekintetek bizonytalanul és tétován vetődnek ide-oda.

Amikor pedig áprilisban a fergeteg Szarajevót is elérte, vagyis amikor Németország megtámadta és gyorsan és könnyen összeroppanította Jugoszláviát, s amikor Szarajevóba befészkelte magát az usztasahatalom s foganatosítani kezdte a szerbek és zsidók megsemmisítésére irányuló terveinek első intézkedéseit, Pápó Mentó inkább zavarba jött, mint megrémült. De mielőtt felfoghatta volna zavara valódi természetét, a zavar hirtelen rettegéssé változott. S még milyen rettegéssé! Mentó ilyet el sem tudott képzelni, amikor mások rettegéseiről hallott beszélni.

Az első naptól kezdve a vendégek kezdtek egyenként elmaradozni. Egyeseket mintha a föld nyelt volna el, mások pedig elhaladnak, de nem térnek be; lehorgasztyák fejüket vagy gyorsan elnéznek a ház felé, melyben a »Titanic« van, mintha valamikor itt állt volna, de le-döntötték s most üres térség van a helyén, mely már nem is emlékeztet rá. Amikor Mentó megpróbálja ezt észre sem venni s mint valamikor, üres büfféje ajtajából, mókásan és pajtáskodóan odahívni és megállítani közülük valamelyiket, az egykori vendég, ivótárs és kártyapartner elsiet valamerre s csupán a szemével fogadja a köszönést, mintha néma lenne. Az is siet, aki soha sehová sem sietett.

Egy nap Ágota is megszökött, de nem civakodás és verekedés után, hanem eltűnt, csendesen és észrevétlenül. Aznap reggel, amikor Mentó a zsidókhoz intézett álta'ános felhívásra bement a rendőrségre, hogy jelentkezzék és »regisztrálja« magát mint zsidó, s hogy átadja italméresi engedélyét és átvegye a Salamon-jeles karszalagot, Ágota összeszedett minden pénzt, ruhaneműt és értéktárgyat, amit a házban talált és nyomtalanul eltűnt. Mentó katolikus feleségének — aki maga is beval'otta, hogy fivére usztasa — ilyen eltűnése végül is olyan nyilvánvaló figyelmeztetés és csapás volt, hogy Mentó nem tudta többé összeszedni magát. Látja: menekülnek az emberek a kellemetlenségektől és a kockázattól. Mindaz, ami eddig körülvette, úgy vált és hullott le róla, mint csibéről a tojásból, a közepén pedig ottmaradt Pápó Mentó, a zsidó, akinek már nincs kapcsolata a zsidókkal, ottmaradt egyedül, pénz nélkül, tekintély nélkül, vagyon nélkül, meztelenül, némán és tehetetlenül.

Ijedtségében és tájékozatlanságában még azt is elhatározta, hogy elmegy néhány tekintélyes zsidóhoz, éppencsak megkérdezni: »Mi ez?« Ezek azonban értetlenül nézték és egy szavuk sem volt hozzá. Látja Mentó maga is: ők maguk sem tudják, mit kezdenek magukkal és csalátagjaikkal; nem látnak kiutat, sem menekülési lehetőséget még a jobb emberek, tisztességes zsidók számára sem. Visszatérve a puszta házba, ismét látja, hogy körülötte, mint zsidó körül, egyre nagyobb lesz az üresség, látja, hogy ez az új hatalom, mely neki nap-nap után mindinkább mindenható, embertelenül hidegnek és könyörtelennek látszik, nem tesz különbséget jó és rossz zsidók közt.

A »Titanic« teljesen kihalt. Még egy koldus sem kukkant be. Az egyetlen, aki ezekben a napokban egyszer betért, egy bizonyos Ploszko Nail nevezetű hordár volt; régi kuncsaft, akinek Mentónál a legzsúfoltabb büffében is volt helye, betegség és nélkülözés idején pedig egy cigarettára való dohánya és hitelben egy kis pálinkája. Atlétatermetű ember ez a hordár, de a reumától teljesen meggörnyedt, kikezdte az alkohol, szakadt, elhanyagolt külsejű, arcát mindig borostás, rőt szakáll borítja, de ebből két nagy, kék és vidám szem csillog s ez az egyetlen, ami ebből a nagy testből tiszta és megkimélt maradt.

Amikor, izzadtan és porosan, vagy rongyokba bugyolálva és átfázva, hazafelé haladt, soha sem ment el, hogy be ne térjen a »Titanic«-ba. Még tizenöt nappal ezelőtt a sarokban egy lánán ült és az örökké kibomló és elalvó cigarettájával bajlódva, vidáman kiáltott oda egy fiatalembernek:

— Ki? Te? Én, babám, még ma is a fogaimmal emelem föl azt, amit te a hátadon viszel.

Milyen távolinak tűnik Mentónak ez a »Titanic«-beli gyönyörű és gondtalan idő! Mintha az más korszak és valamilyen más világ lett volna. S most? Ime, Nail az egyetlen és az utolsó, aki betért. Talán neki sem kellemes és könnyű, de az ember szégyelt csak úgy elhaladni a ház előtt. Mentó talált valahol még egy pálinkát. Isznak és szeretnének úgy beszélgetni, mint azelőtt, nem említve a szemük előtt zajló eseményeket — de nem tudnak. Mentó hangja megváltozott, úgy reszket, hogy bármelyik pillanatban zokogássá válhat. Apróbb lett ez az ember, borotvátlan arca kifejezéstelen, az álmatlanságtól és hidegleléstől égő kancsal szeme pedig nem néz sehova és nem lát semmit. Meséli, hogy a büffét bezárta, de a helyiség megmaradt egyetlen bejáratnak a lakásba. Az a legnagyobb baj, mondja, hogy semmije sincs. Nem az fáj neki, hogy éhezni fog, hanem hogy nincs a házban egy kis pénz vagy bármilyen értéktárgy, amivel lekenyerezhethné az elvetemült embereket, hogy így megóvja magát a bajtól. Nail nyugtalan jobbával a poharat tartja maga előtt, baljával pedig zavarában a válláról lógó zsíros hordárkötelet szorongatja. Semmit sem tud és semmit sem tehet. akár a többiek, csak szeretné ezt valahogy megmondani és megmagyarázni Mentónak. Dadog és kínlódik, mintha adós és bűnös lenne.

—Ez, Hercike... isten őrizz. Ez, testvér, és valami naagy és nehéz politika vagy miacsuda. Ez egy, ez egy, egy... isten őrizz, Hercike. Egy, egy... hogy is mondják..., testvér... isten őrizz.,

Így ismételtet szüntelenül, suttogva, de nem tudja befejezni, sem megmondani, hogy mire vonatkozik az az »egy«, sem hogy kit őrizzen, milyen isten és hogyan. Csakhogy ő, eltérően a többi volt baráttól, egyenesen és bátran néz Mentóra, nagy, kék szeme pedig könnyfátyolos, nedves, nemcsak a pálinkától, hanem a mély, tehetetlen sajnálkozástól is.

Így ülnek kettesben és hallgatnak, mert egyikük sem tud mit mondani még önnön magának sem, nem pedig másnak. Ülnek. Mentónak pedig egyre odatapad tekintete arra a keskeny fénycsíkra, mely az ajtónyíláson át a sötét helyiségbe vetődik. És tudja: amit ő csak vékony, merőleges aranybotnak lát, az a Szarajevó felett ragyogó szeptemberi nap, mely alatt itt annyi ember jár-keel s mind, akár csak ő is, élni szeretne, élni minél kevesebb szenvedéssel, minél szebben és békésebben, minél tovább. — Ezen a keskeny, fényes nyíláson át tűnt el Nail is, azután, hogy még sokáig ültek hallgatva, s egyedül hagyta őt.

Most még Mentó is belátja, hogy ez valóban nagypéntek, mely után a zsidók számára nem virrad feltámadást hozó szombat, hanem jön a fekete végzet. Nem tudja, miért, s azt sem látja, hogyan és mikor, de érzi ezt a körülötte honoló csendről és pusztaságról, mint ahogyan az imént kiérezte ezt Nail tekintetéből és nehéz dadogásából. Voltaképen, az egyetlen, amit érez, az a félelem. Neki most a félelem a mértéke és kifejezője mindennek.

A félelmet úgy hintették el ezekben az országokban, mint a vetőmagot: idejében, tervszerűen, a talaj és az összes körülmények pontos ismeretével, azután gondosan ápolták és művelték, most pedig gyümölcsözik a vetés. A félelem az, ami rabolja és öli az ilyeneket, amilyen Mentó is; a félelem megbénítja agyukat és megköti kezüket, az usztaák pedig könnyen elvégzik a rablást és gyilkolást.

Ebben az esetben is a félelem végezte el a munka javát. Si Mentó is egyik volt azok közül, akik úgy megijedtek és úgy elvesztették eszüket, hogy nem is kérdezik, milyen és mekkora az a gyilkoló elemi erő, mely üldözi őket, s azt sem, hogy elkerülhetik-e csapásait, ha már nem mernek az erőnek erőt szembeállítani, hanem csak várják, mikor kerül rájuk a sor. S, hogyne ijedne meg ő, a szűkeszű és züllött Mentó, ha annyi okosabb, tekintélyesebb és erősebb ember is megijedt.

Mentó megváltozott ezalatt a néhány hónap alatt. Gyengén táplálkozik és keveset is iszik. Csupán esténként hajt le egy-egy gyomorrágót, már csak azért, hogy elnémita magában a félelmet. Nincs többé kívül kártyáznia, de nincs is mire, sőt kedve sincs hozzá, nem jutnak eszébe a valamikori »Titanic«-ban elhangzott tréfák és ugratások. Lesoványkodott, megvékonyodott és valahogy finomabb lett. Arca most sápadt és száraz, szeme nagyobb, a félelem szemébe fészkelődött nedves árnyéka pedig szomorúságot és méltóságot tükröz.

Időről-időre őt is Ilidsára viszik a szarajevói zsidók egy-egy nagyobb csoportjával, a bombázástól eredő romok eltakarítására. A zsidók fogadják köszönését, de senki sem áll vele szóba. Ez fáj neki, mert látja, hogy ők maguk közt beszélgetnek, ő pedig nagyon szeretne valakivel elbeszélgetni erről, amit velük tesznek és mindarról, ami még következhet. Nehéz és kilátástalan dolog arra kényszerülni, hogy az ember egyedül gondolkozzék minderről, egyedül kérdezzen és egyedül keresse hiábavalóan a feleleteket ezekre a kérdésekre. De mindenél nehezebb a neki szokatlan fizikai munka. A munkahelyen még valahogy kibírja, némileg magávalragadja a közösség, némileg pedig hajtja az ütlegelelésektől való félelem, este azonban, amikor izzadságtól és portól beszennyezettén visszatér rideg lakásába, úgy fáj minden porcikája, hogy a fájdalomtól sírvafakad, mint egy gyerek.

A viszontagságok és az állandó veszély kimerítették Pápó Mentót, elszállt belőle az a kevés egészséges ítélőképesség és ellenállóképesség is és a helyébe pánikos, rémlátó félelem költözött.

S amikor egy éjszaka valóban bekopogott a »végzet« a »Titanic« ajtaján is, Mentó nem lepődött meg, csak jobban megrémült. Mindezt már előre elképzelte, átgondolta a rettenetes, egyedüllet és álmatlanság hosszú óráiban. Mindent »sors«-nak tekintett, mely elől nem térhet ki, s mindent egyszerű számtani műveletnek látott. Nyilvánvaló volt előtte, hogy ott valahol, valamilyen titokzatos, tökéletes és tökéletesen őrzött német intézményekben elkészítették és átvizsgálták a listákat, minden egyes személyt a legapróbb részletekig megvitattak és végül eldöntötték, hogy kit mikor tartóztatnak le, hogyan fosztják meg vagyonától, hogyan kínozzák, valamint hogy mindjárt kivégzik-e vagy gyűjtőtáborba vetik. Az uszதாக pedig, akiket Mentó acélidegzetű, céltudatos, hideg, könyörtelen és órapontosságú embereknek képzelt, mindezt úgy hajtják végre, mint a könyörtelen sors, melynek nem lehet még ellenszegülni sem, legkevésbé lehet védekezni ellene. Ebben a nagy tervben most rá, Pápó Mentóra is sor került, s neki csak az ajtót kellett kinyitnia és azt tenni, amit követelnek tőle. S ő kinyitotta.

Mintha feltépte volna a nyitott ajtót, szélesen és haragosan jött be egy usztasa-egyenruhás ember, homlokra húzott olasz sapkával, a sapkán usztasajellel, bal csipőjén pedig nagy bőr-revolvertáskával, Mentó úgy látja, hogy — végre! — belépett az az érthetetlen büntetés és retentefes végzet.

Voltaképen, Kóvics Sztjepán lépett be, egy nemrég Szarajevóba vésznyelt rohamosztag újdonsült usztasája, egyébként közismert banyalukai naplopó.

II.

Kóvics Sztjepán Banyalukában született, de a Kóvics-család valahonnan Közép-Boszniából származik. Valamikor jó kisiparosok voltak, apáról fiúra szállt a mesterségük, de az osztrák megszállással, 1878-ban, iparuk tönkrement és a Kóvicsok idővel szétszóródtak Boszniában, mint napszámosok vagy legjobb esetben mint szubalternusok, állami vagy községi kistisztviselők.

Kóvics Sztjepán apja fiatalkorától kezdve bírósági altiszt volt Banyalukában. Jelentéktelen és nyomott kedélyű ember volt, elégedetlen az étellel és a szolgálattal; ambíció gyötörte, hogy a banyalukai börtönbe, a »Fekete ház«-ba kapjon szolgálati beosztást, hogy börtönőr, »Kerekermeister« legyen, bizalmi ember, s hogy az emberiségnek ahhoz a részéhez tartozzék, aki kardot visel és hatalmat gyakorol, még ha az a hata'om a mákszemnél sem nagyobb. Ezzel a vágygal halt is meg.

Kóvics Ágoston felesége egy szegény, tisztí fehérműk mosásából élő özvegyasszony leánya volt. Kislánykorában ő is hordta a kimosott fehérműt a tisztí lakásokra. Ez a jóalakú és tisztá leány egyszerre és váratlanul hozzáment Kóvics Sztjepánhoz, a jelentéktelen bírósági altiszthez. Csupán egy gyermeket szült neki, fiút, mégpedig hét hónapra az esküvő után. A szomszédasszonyok, akik mindenki hónapjait és mindenki lépéseit számolják, azt suttozták, hogy a fiú tisztí gyermek. Maga Ágoston ezt határozottan cáfolta és állította, hogy övé a gyermek. Így, idővel, a dologról meg is feledkeztek. De ha olyik éjszaka kissé többet ivott — ivott pedig titokban, bezárkózva a házba — súlyos és végtelen veszekedésekbe kezdett a feleségével, állítva, hogy ő tudja, hogy neki »kakuktojást csempésztek a fészkebe«, s hogy ő »más vérét« eteti-ruházza. S így ment ez a kimerülésig, amíg a fáradtság, veszekedés és a pálinka le nem vette a lábáról.

A kislány fehérarcú és vékonydongájú gyerek volt és valóban nem hasonlított sem az apjára, sem az anyjára. Az apa mindenáron azt akarta, hogy a fia iskolába járjon és úr legyen, s így legalább a gyermekén át bosszút álljon az életem. A fiú azonban rossz tanuló volt. A gimnázium harmadik osztályáig még ment valahogy, de itt a latin és az algebra előtt megtorpadt, mint áthidalhatatlan árok előtt. Az apja hol verte, hol meg könyörgött neki, hogy ne vegye el tőle ezt az egyetlen reményét, de minden hasztalan volt. A fiú testileg hirtelen kifejlődött és túlkorán érlelődött s teljesen lefoglalták fejlődő teste és a belőle fakadó határozatlan vágyak, szórakozott és tompaeszü lett, minden más iránt érdektelen.

Ekkortájt Kóvics Ágoston meghalt és özvegye kénytelen volt kivenni a fiút a gimnáziumból és iparra adni. Először egy rövidárús boltban volt inas, de ott nem sokáig volt maradása. Átment Banyaluka első könyv- és papírkereskedésébe, mely egy zsidóé volt. Itt meg kitétek a szűrét, mert rajtakapták, hogy lopott. Amit elemelt, apró, jelentéktelen tárgyak voltak, a tulajdonos azonban kereskedői szokás szerint és zsidó óvatosságából nem akarta feljelenteni a fiút, sem visszakövetelni a lopott holmikat, hanem nyomban elbocsátotta, megfenyegette, hogy még csak az üzlet közelébe se merészkedjék, ha nem akar rendőrkézre és tömlőbe jutni. A dolgot csak az anyával közölte, négy szemközt.

Kóvics Sztjepán ezután a banyalukai fényképészhez szegődött el masnak, de itt sem tartott ki végig. Kihasznlta a nyugtalan 1918-as esztendőt és otthagya a mesterséget is, meg szülővárosát is. Először Zágrábból, majd Belgrádból jelentkezett. Belgrádban aztán ki is tanulta valamilyen úton-módon a fényképész-mesterséget. Az első világháború utáni viharos esztendőkbem történt ez, akkorában könnyen lehetett oklevelet szerezni és munkához meg keresethez jutni.

Sztjepán egy zágrábi fényképnagyító cég utazója lett, járta az országot és rendeléseket továbbított vállalatának. Itt-ott ellátogatott Banyalukába, maradt egy bizonyos ideig, majd folytatta utazásait. Meg is nősült, valahol Bácskában, ahol hirtelenek az eladó lányok és kapva kapnak a férjhezmenési alkalmon. Jelentős készpénz-hozományt kapott. De sem ő nem maradt ott abban a nagy bácskai faluban, sem a felesége nem jött Banyalukába. Egyedül jött szülővárosába, piperkőcösen, fáradságot és kiéltséget tükrözö arckifejezéssel. Itt a magával hozott pénzből fényképész-műtermet nyitott, cégtáblájára kiíratta: »Helios Fotostudió — Kóvics Sztjepán«. A műteremben voltaképen Kóvics egyik gimnáziumi iskolatársa dolgozott, egy tehetséges rajzoló, bohém és javithatatlan alkoholista, a zágrábi Művészeti Akadémia egyik bukott diákja, Kóvics pedig csak »vezette« az üzletet és költötte a jövedelmet.

Amikor pedig, két év mulva, a szerencsétlen festőjelölt tudóvészben meghalt, Kóvics »Studió«-ja hanyatlani kezdett; vevői egymásután elhagyták; végül is be kellett zárni. S ismét fényképnagyítás közvetítésével foglalkozott és fényképeszeti anyagot adott el kicsiben.

Bármivel foglalkozott, bárhová távozott és bárhonnban tért vissza. Kóvics Sztjepán szülőhelyének nevetséges figurája volt és maradt is. Egyik volt azok közül a meddő és befejezetlen emberek közül, akik sem nem hervadnak, sem nem érnek meg, nem tudnak megbékülni a kisember átlagos életmódjával, de sem erejük, sem tehetségük nincs hozzá, hogy kitartó munkával megváltoztassák.

Kilépni az utcára — neki mindig annyit jelentett, mint kitenni magát mindenki vizsgáló tekintetének. Mindenkit irigyelt, aki nyugodtan és természetesen végig tud menni a főutcán, nem gondolva magára és arra, hogy nézi-e valaki és mit gondol róla. Irigyelte és gyűlölte az ilyen embert, magasabbrendűnek, de egyúttal alacsonyabbrendűnek is érezte magát. Még kislíúkorában, de később sem tudott üres kézzel áthaladni a csarsiján, mert mindig fájdalmasan azt érezte, hogy olvad, remeg a lába, s úgy rémlett, hogy elesik, ha legalább a kezében nem tart valamit, újságot, sétatálcát, könyvet, valami ruhadarabot. S minél különösebb az a tárgy, annál jobban érzi magát, annál könnyebben és bátrabban lépked.

Beszélgetni az emberekkel, bármiről is, ez neki bonyolult és kínos dolog volt, mert az alatt a téma alatt, melyről hangosan beszélt, folyt mindig egy más téma is, gondolatának a témája. Beszél, magában pedig folyton azt kérdi, vajjon mit gondol róla a másik. Vajjon megvet-e? Miért tekintget unottan az arcomra, míg sértő szórakozottsággal hallgatja szavaimat? — Ez alatt az idő alatt pedig ő maga is szórakozottan hallgatta a másikat és szórakozottan is beszélt, tekintete ide-oda ugrált, beszéde bizonytalan volt.

Amióta az eszét tudta, betegen hiú volt, ellenállhatatlan vágy kínoztta, hogy más legyen, mint ami. Legyen bármi, csak más legyen, vagy legalább is másnak lásszék! Csak az emberek ne nézzenek ráta hidegen végig, s hogy neki ne az jusson osztályrészüll, ami mindenkinek jut: munka, gondok és fáradozás, hanem valami csillogó és könnyű élet, mely szüntelenül magára vonja mások tekintetét és el'kápráztatja az emberek szemét. De hogyan érje ezt el, ha ilyen tanulatlan és tehetségtelen, lusta és megbízhatatlan?

Ez arra készítette Kóvics Sztjepánt, hogy inas- és diákéveitől kezdve megnevettesse, vagy zavarba hozza szülőhelye polgárait. Mi mindent nem csinált a lepergett évek folyamán, hogy valaminek látsszék az emberek szemében! Hol egy tenisz-rakett deszkalapocskával kitömött vászontokiját veszi hóna alá és büszkén végigviszi a városon, hol pedig üres hegedűtokot kér kölcsön és sétálgat vele. Pipát szerez, azt meséli róla, hogy angol, s görcsösen a fogai közt tartva megy vele a városon keresztül, feltűnően pöfékeli a füstöt, közben a gyomra kóvályog és keserű a szájafe. Vesz valahol egy óriási, feketeüveges szemüveget, vagy valamilyen kis, kerek, kéküveges és cel'uloidkereteset. Minden utazásról valamilyen új és rendkívüli dologgal tér vissza. Olyan furcsa szabású és színű öltözékben jön, amilyent Banvaluka még nem látott. Kutját vezet, kitalál hozzá valamilyen fantasztikus fajtaságot és származást és olyan nevet ad neki, melyet senki sem tud kiejteni. — Néhány nap múlva pedig ez mindennapivá és közönségesé válik s valami újat kell kiagyalni. Így, az évek során, változtatta hajviseletét, beretválta bajuszát, rövidebb-hosszabb szakállt növesztett, majd újra beretválta. Változtatta szójátékait és káromkodásait, járását és mozdulatait, mindig az utoljára látott filmhez igazodva.

Amikor semmit sem tudott találni és kiagyalni, fiatalabb éveiben, utazásról visszatérve azt hazudta, hogy súlyos szemműtéten esett át s a jobb szeme most üvegből van. S úgy haladt át a csarsiján, hogy csak a bal szemével pis'ogott, a jobb szemét pedig türelmesen tágrameresztetten és, amennyire tudta, mozdulatlanul tartotta.

Gyakran dicsekedett oly bűnös szenvedélyekkel, melyek nem léteztek benne és oly élvezetekkel, melyekben soha nem lehetett része és amelyekre nem is törekedett.

Így végül egy vonás sem volt rajta, sem benne, mely őszinte, igaz állandó és a sajátja lett volna.

A város megszokta ezt a Kóvics Sztjepánt. Hazugságai és különcösei kimeríthetetleneknek és végteleneknek látszottak. S mégis, az évek múlásával ez is kezdett alábbhagyni, mint ahogyan az állatok ifjúságuk elmúltával megszűnnek játszani. Jöttek a pusztá és szürke esztendők. Megúnta és megútálta az ifjúságnak ezt a naiv és áttetsző játékát. Az igazat megvallva, mindig is gyűlölte az »angol-pipáját«, mert Szlovéniában készült, hamis volt és félrevezetésre alkalmatlan; s ha néha sikerült is vele valakit félrevezetnie, saját magát soha sem tudta ve'e még álmában sem megtéveszteni, de egy pillanatra sem. Most látja, hogy mindig is gyűlölte ezeket az olcsó maszkokat, melyekkel kitűnni, különválni és felemelkedni igyekezett esztendőkön át; már azért is gyűlölte őket, mert elengedhetetlen szüksége volt rájuk evégett, s különösen azért, mert semmit sem segítettek rajta, csak nevetségessé tettek, meghagyva őt ott, ahol született és olyannak, amilyen mindig is volt. Ő maga is belátta, hogy maskarádéival csak veszít a világ előtt és semmivel sem lesz több maga előtt. Hányszor érezte ezt, amikor felébredt szegényes szobájában, meztelenül és tehetetlenül, izzadtan és valamilyen lázban égve a vékony, felrázatlan gyapjú-derekaljon, melyből pokoli hőség és az összecsomósodott, avas gyapjú bűze áradt. (Az áporodott gyapjúnak ez a bűze mindenüvé elkísérte s időről- időre ott érezte az orrában, mint nyomorának és tehetetlenségének érzéki kifejezőjét.) Igen, be'átta, s ez arra ösztökölte, hogy új maszkokat és új különcködési formákat keressen, minthogy azonban előre érezte, hogy mindez semmit sem segít, mindinkább gyűlölni kezdte a világot is, saját különcködéseit is és önmagát is.

S végül mindebbe be'efáradt. Kóvics Sztjepán sokévi ilyen élet után, elvesztve bátorságát, fokozatosan kezdett felhagyni a színészkedéssel, egyenkint elhagyta maszkjait. Egyre ritkábban lepté meg polgártársait s mind halványabbak és hatástalanabbak lettek találmányai, melyekkel feltűnni igyekezett előttük. Kimerült, be'efáradt a lázas keresésbe és igyekezetbe, hogy feltűnjék és magára vonja az emberek tekintetét, a törekvésbe, hogy legalább csodálkozást és lemosolygást váltson ki belőlük, ha csodálat és tisztelet kiváltására képte'len. E nélkül pedig mintha az összes életadó nedvek elfolyának ebből a testből. Idő előtt öregedni kezdett; voltaképen nem is öregedni, hanem fonnyadni, vedleni. Dús, barna haja, me'y valamikor az exotikus frizurákkal figyelmet követelt és a polgárok lemosolygását váltotta ki, most megritkult. Fejébűjja idő előtt kopaszodik. Napokon és heteken át úgy halad végig a csarsiján, hogy nincs rajta semmi különös és nem utánozza senkinek a járását sem. Görnyedten és bizonytalan tekintettel jár-ke'l. Nincs határozott foglal'kozása, de belefog minden olyan munkába, mely nem követel tudást, fáradságot s nem tart sokáig. Látszik, hogy még él, de nem látszik jól, hogy miből. Mellette jóban, rosszban mindig kitart az édesanyja, aki állandóan feketében jár, gyenge és vékony, mint a nádszál, s halkabb az árnyéknál. Látja az özvegy, amit mások nem látnak: a fia, aki se nem ivott, se nem dohányzott, de legkevésbbé rúgott be, most mind gyakrabban marad estefelé otthon és — issza a maga adag pálinkáját. Nézi, hogyan ül le a fia ugyanarra a ló-cára, melyre valamikor az apja telepedett, ugyanazon az eldugott helyen, s ugyanolyan sötét és magányos, társtalan és mosolytalan, ül és iszik, mint a halálraitélt.

A háború előtt egy-két évvel Kóvics Sztjepán ismét gyakrabban utazott s kissé jobban keresett, de semmivel sem tűnt ki különösebben. Új fiatalság lépett előtérbe. Őt kezdte a város elfelejteni. A negyvenes éveiben járt. Úgy látszott, hogy végkép feledésbe merül.

De jött 1941 áprilisa és a németek és olaszok betörése országunkba. Ez az április, mely más, nagyobb dolgokban is megmutatott sokmindent, amit eddig nem láttunk teljesen és nem is sejtettünk, felfedte Kóvics személyének egy újabb oldalát is. Kitűnt, hogy Kóvics sokévi színészkedésének és képmutatásának sötét és veszélyes háttere volt s ez visszavonultságának éveiben mérges gyümölcsöket érlett.

A jugoszláv hadsereg mozgósítása idején Kóvics Sztjepán valahol rejtőzködött, s amint az összeomlás után az első usztasák Banyalukába érkeztek, egyenruhában jelent meg. Az első pillanatra úgy látszott, mintha visszatértek volna azok az évek, amikor valamilyen utazásról hazatérve, különös öltözetével vagy cipőjével csodálkozást váltott ki a járókelőkből. Kóvics Sztjepán azonban most, amellett, hogy magatartása és viselkedése egy cseppet sem volt katonás, sötéten és sápadtan járt-kelt, sötéten és sápadtan a fontoskodástól és komolyságtól, mely szemmel láthatóan eltöltötte s amellyel maga körül mindent el akart tölteni. Nem volt sem rangja, sem kitüntetése, de merev és szigorú magatartást tanúsított. Azt mesélte, hogy még 1938 óta kapcsolata van az usztasa-mozgalommal s hogy az utóbbi három év folyamán szolgálatukban két-három ízben utazott fontos ügyek elintézésé végett, kitéve magát a lefűlés veszélyének. Nyilván az volt a szerepe, hogy mint szülővárosának és az ott élők viszonyainak alapos ismerője, kalauzolja és vezesse a házkutatásokat, letartóztatásokat és fosztogatásokat végző közegeket. Maga is résztvett annak a nagy zsidó papírkereskedésnek az »átvételében« vagyis fosztogatásában, ahonnan inaskorában kicsapták. Kaján élvezettel dobálta széjjel és taposta az üres kartondobozokat. A papírkereskedő fia, a »fiatalúr« elrejtőzött valahol a városban, vagy megszökött. Az »öregurat«, azt aki valamikor oly díszkréten elbocsátotta Kóvics Sztjepán inast, ott találták a papírkereskedés felett lévő emeleti lakásban. Az öreg meghaladta már a hetvenet s rohamosan gyöngült a látása. Kényszerítették, hogy mondja meg, hol van a fia és a pénze. Az öreget azonban feleltörítette az a tudat, hogy a fia nem került usztasakézre. Nyugodtan és bátran felelt minden kérdésre. Nem engedte magát zavarba hozni a fenyegetésekkel, sőt még az ütlegetésekkel sem. Beteg szeme szenvedélyesen és mosolygón csillogott, arca eszelősséget és gondtalanságot tükrözött. Még ugyanaz éjszaka eltűnt.

Az első fosztogatások és gyilkosságok után a városban megszervezték a hatósági szerveket és az usztasa-hierarchiát. Az usztasák megismerkedtek a körülményekkel. Kóvics Sztjepán, akire eddig sem volt nagy szükség, most feleslegessé vált. Új egyenruhában sétált, de az általános kavargásban és az usztasa vezetőemberek elfoglaltságában őt senki sem hívta, nem kereste. Egyre gyakrabban emlegette azokat az usztasa-mozgalom érdekében megtett utazásokat, amikor »hajszálon lógott az élete«, s lassan maga is belátta, hogy akkor csupán azért bízták meg őt azza! a feladattal, mert jelentéktelen és komolytalan ember s rá senki sem gyanakodhatott.

Sétál a városban, pedig úgy tűnik neki, mintha minden úgy lenne, mint valaha: hogy ő nem az, ami lenni szeretne, aminek — véleménye szerint — lennie kellene. Az emberek elnéznek a feje felett. Amíg be-

szél, az emberek szórakozottan hallgatják s kevesen várják ki beszéde végét. Mintha ez a véres és nagy maskarádé sem segítene. S az usztasák közt sem találja fel magát. Ezek többnyire nála fiatalabb, közvetlenebb és harciasabb emberek, akik oda tudnak csapni, tudnak rabolni s ha kell — gyilkolni. S mindezt kevés szóval és töprengés nélkül. Bármennyire is igyekezett, nem tud, képtelen velük lépést tartani.

Úgy látszik, végre az usztasa parancsnokságon is belátta valaki, hogy kellemetlen dolog, hogy a Kóvics valamennyi színváltozására még emlékező csarsija most ugyanezt a Kóvicsot usztasának lássa. Mégpedig látja a csarsija állandóan, mert ő nem tud feltűnés nélkül lenni. Beosztották tehát egy Szarajevóba vezényelt rohamosztagba, melynek az volt a feladata, hogy terrorizálja a zsidókat, mielőtt elhurcolják őket. Ez neki is kedvezőbb. Mert amíg itt van ebben a csarsijában, úgy érzi — akár azelőtt —, hogy hozzá kellene valamihez fognia, valamivel ki kellene tűnnie, de amit csak elkezd, balkezesen csinálja, s úgy érzi, hogy senki sem nézi őt kellő tisztelettel, senki sem veszi komolyan.

Nem, egyre nyilvánvalóbbá válik előtte, hogy ő soha sem tudja valóraváltani régi vágyát, hogy rendkívülien éljen, nem valósíthatja meg azt, amit a merészség, pompa és hatalom ad, mert az ő valódi természete úgy követi őt, mint az árnyék. Még ebben a rettenetes, rendkívüli időkben is, melyek nem várt távlatokat nyitnak, korlátlan lehetőségeket adnak és teljes büntetlenséget biztosítanak a hozzá hasonló akarnokoknak, neki nem jut más osztályrészül, csak valami mindennapi, valami átlagos. Íme, usztasa lett — ez már igen! —, egy kissé még maga is fél ettől. Fiatal emberek közé keveredett, erőszakoskodók és fegyverek közé, akiket mindig féltéken került, s akik között, az igazat megvallva, most is úgy érzi magát, mint utcai kiskutyá a farkasok közt. Sok ismerőse előtt félszegség vesz rajta erőt a magára öltött egyenruha miatt, az édesanyja is, aki mindenkor és mindenben az ő pártján állott, most sajnálkozó és rosszatsejtő tekintettel nézi, szótlanul, szemrehányó és aggódó fejcsóválással. S mindezért mit kapott? Hallgatja más, nála fiatalabb és orcátlanabb usztasák elbeszéléseit, hogyan rontanak be a zsidó házakba, mint tigrisek a nyulak közé; nézi őket, hogyan hurcolják szét a szerb és zsidó javakat, hogyan tesznek szert máról holnapra valamilyen új, merész és széles mozdulatokra, olyan emberek mozdulataira, akik semmit sem nélkülöznek, senkinek sem tartoznak számadással tetteikről és nem szorultak rá, hogy fogukhoz verjék a garast, mielőtt kidobják; általában, nem ismernek határt sem magukban, sem maguk körül. Hallgatja és nézi őket, s az irigység és a csodálat érzete elkeveredik benne azzal a vággyal, hogy egyszer megtanulja, hogyan teszik ezt, hogyan válhat ő is valóban ilyené, hatalmasá, ügyessé, gonosszá és kegyetlenné, nézi és egyúttal mély, ért-hetetlen irtózat vesz rajta erőt.

A zsidó házak átkutatása alkalmával maga is megkísérelt rákiáltani valakire, dobantani a csizmájával, csörtetni fegyverével, de mit ér, ha ez nála nem megy úgy, mint kellene. Maga is érzi, hogy mindez nem az az igazi, mozdulatai nem eléggé gyorsak, sem nem elég rettenetesek, szava nem eléggé letorkoló, s még a pisztoly sem kattog meggyőzően az ő kezében. Más usztasák előtt, a zsidók összekulcsolják kezüket és halálradarmednek az ijedtségtől, hozzá pedig könnyeket hullatva, bizalommal fordulnak az tekintetükkel segítséget és részvétet keresnek a tekintetében. Neki úgy tetszik, hogy az a zsidó, akit kiabálásával és szitkozódásával megfélemlíteni igyekezik, inkább csodálkozva, mint féle-

lemmel néz rá, s úgy látja, hogy a zsidó nem eléggé ijedt szemében alig észrevehető mosoly bujkál, mintha azt várná, hogy mindaz, ami köztük kavarodik és sűrűsödik, elröppenjen, mint egy ostoba álom. Egyre úgy tűnik neki, hogy a megtámadt öreg zsidó egyszercsak legyint és szárazon, lekicsinylően, üz'eti hangon azt mondja majd:

— Ugyan, ne komédiázz!

Ez sérti és bosszantja Kóvicsoť, s ettől jobban fél, mint az ellenállástól és az összezapástól. Dühében és elkeseredettségében teljes erejével pofonvágja az öreg zsidót, de oly nőiesen, oly ügyetlenül, hogy ő maga is, mintha pofont kapott volna, beletántorog a zsidóval együtt, majd tehetetlenül és zavartan megáll mellette, s úgy tűnik neki, hogy az egész világ látja ezt és azt, amit a zsidó és ő érez. S körülnéz, hogy vajjon nem nézi-e valamelyik usztasa.

Mindezért Kóvics Sztjepán örül, hogy elhagyja Banyalukát és oly városba kerül, ahol az emberek nem ismerik s ahol ő sem ismer senkit. Valahogy úgy tűnik neki, hogy másutt minden könnyebb és jobb lesz.

Szarajevóban ugyanaz, sőt nehezebb a helyzete. Senki sem veszi észre. Csupa apró, altisztí feladatokat bízna rá. Őt nem hívják azokba az éjszakai »hadműveletekbe«, melyeket a fiatal usztasák szerveznek a saját szakállukra, hanem nyíltan mellőzik. Gyakran marad esténként egyedül a rögtönzött kaszárnya nagy hálótermében. Ilyenkor pálinkát szerez, leül egy kispadra valamilyen eldugott helyen és iszik egymagában és elkeseredetten, s igyekszik megvigasztalódní azokkal a zavaros és el-el-tünedező képekkel, amelyeket a pálinka fest előtte képzelt nagyságáról. De így sem jó ebben az átkozott városban, mely olyan neki, mint a hegyek közt felállított csapda.

Egy éjszaka, míg így üldögélt, hallotta, hogy egy kisebb usztascsoport tanácskozik és osztokodik. Zsidó neveket soroltak, utcaneveket és házszámokat adtak egymásnak. Felállt és a pálinkától felbátorodva, követelte, hogy ő is résztvegyen a »hadműveletben«. Követelését hallgatás követte. Neki úgy tetszett, hogy ebben a hallgatásban megvetés nyilvánul meg, s hogy társai egykedvűen és zavartan elnéznek a feje felett, valahová messzebb, ahol szebb és érdekesebb a világ. Végül valaki, csakhogy lerázzák, adott neki egy utcanévet, házszámot és egy nevet. Meg akarta kérdezni, ki az az ember, milyen körülmények közt él, de mindenki szabadulni igyekezett és mosolyogva és élcelődve sietett a maga dolgára. Valaki elmenőben jókedvűen odavetette:

— Menj bátran, tatám, ne kérdezz senkit! És ne sajnáld a zsidáját! Nem adtál ró'a nyugtát!

Kóvics Sztjepán a Milyacka partján haladt és kissé elködösödött fejével ismételtette: Mutevelics-utca négy, Pápó Mentó, a »Titanic« volt tulajdonosa. Majd azon gondolkodott, hogyan lép be minél természetesebben, minél szigorúbban és hivatalosabban az ő első zsidójához. De aztán megharagudott önmagára, mert úgy készül és magol, mintha vizsgára indult volna, nem pedig zsidószorongatásra és vallatásra. Belép majd, ahogy a többiek szoktak, kijelenti, hogy adatokra van szüksége róla és a családjáról, sejteti, hogy letartóztatásról, internálásról, vagy még ennél is rosszabbról van szó. Pápó erre felajánl egy bizonyos összeget vagy valami ékszert, vagy mind a kettőt, ha pedig ez nem jutna eszébe, ő majd félreérthetetlenül eszébe juttatja. Úgy hagyja ott őket, hogy az egész család zavarban lesz és rettegni fog, várva a legrosszabbat, s kész, hogy újabb áldozattal elodázza végétét.

Amikor a villanytelephez ért, a gépcsarnok nagy ablakain kiömlő tejfehér világosságban megpillantott egy fezt viselő polgárt. Az usztasák tisztelgésével köszönt neki, amire a járókelő zavartan mormogott valamit; majd megkérdezte, merre van a »Titanic« büffé. A polgár sietve és tisztesegtudóan azt váaszolta, hogy ő nem erről a környekről való és így nem tudja. Hol a Mutevelics-utca? Ezt sem tudja. Kóvics Sztjepán elöntötte a méreg, de nem tehetett semmit, mert a polgár azzal a sima udvariassággal beszélt, amivel a született szarajevói el tudja kerülni a választ arra a kérdésre, melyre nem kíván válaszolni a neki nem tetsző embernek.

Maga találta meg az utcát és a házat is. Az udvarbejárat előtt egy cingár, rosszul öltözött emberrel találkozott, akinek a karja tele volt tűzifával. A büfféről érdeklődött. A kis ember ijedtségében elejtette a fát és nem tudott szóhoz jutni, de nyilván örült, hogy mást keresnek. Egy kis, csukott, utcai ajtóra mutatott.

Kóvics Sztjepán bekopogott, majd eszébe jutott, hogy ő kicsoda és micsoda, s nyomban dörömbölni kezdett az öklével. Nem kellett sokáig várnia.

III.

Már fentebb elmondtuk, hogyan lépett be Kóvics Sztjepán a »Titanic«-ba és hogyan fogadta őt Pápó Mentó.

Az usztasa kijelentette, hogy át akarja nézni az összes helyiségeket és látni akarja a család valamennyi tagját, Mentó mindjárt felbátorodott egy kissé. Családtagja nincs. (Gondolkozott, hogy mondjon-e valamit Agotáról, de rögtön eszébe jutott, hogy ezt el kell hallgatnia.) A helyiségeket? Azokat könnyű megmutatni. A bezárt büffé, egy üres szoba, mely valamikor játékbarlang volt (ezt az utóbbit, természetesen, elhallgatta) és egy lakószoba. Itt megállapodtak.

— Ez minden? — kérdezte Kóvics Sztjepán fenyegetően, de hangjába nehezen palástolt csalódás is vegyült. Mentó bátran, majdnem örömmel biztatta, hogy nézze át, ha akarja, az emeleti lakásokat is, ahol mások is laknak. Együttal lealázkodóan és élénken helyetl kínáta. Az usztasa leült és vállatni kezdte.

Családi neve? Neve? Foglalkozása? — Jól van.

— Izraelita vallású?

— I-igen.

— Szezárd?

— Szezárd.

A legsötétebb felhő átvonult.

A vállatás folytatódott. Mentó állva felelgetett és minden mondatnál csaknem jókedvűen és minden irányban meghajolt, mintha megköszönné a könnyű kérdést és a saját gyors és világos feleletét. Csak akkor jött némileg zavarba, amikor az usztasát valamilyen néven akarta szólítani, amikor rangját és címét akarta meghatározni. »Igen, uram...«. »Nem, uram...«. Végül úgy döntött, hogy »tiszt úr«-nak szólítja. Ettől kezdve még könnyebben és bátrabban beszélt, mankóul használva azt a megszólítást.

Az egyik pillanatban, amikor az usztasa az asztalon lévő vizespallakért nyult, Mentó felbátorodott és felkínált egy pohárka likört. Mindjárt hozzáfűzte, hogy ezt valamikor a büffében a megkülönböztetett vendégek, jobb emberek részére tartogatta. S választ sem várva, a halálra-

ijedt emberek merészségével és gyorsaságával nagyhasú likőröspalackot és egy pohárkát tett az asztalra. Az usztasa erélyes kezmozdu attal visszautasította, de a palack és a pohár ottmaradt előtte az asztalon.

A vallatás folytatódott.

Jártak-e a büffébe kommunisták? Kik azok és miről beszélgettek? Mentó szájaszögletében mosoly bujkált, már-már hangos nevetésre fakadt, de visszafojtotta, majd ijedten és sietve a mosolyt is eltüntette arcáról. A hangjában azonban ott rezgett a visszafojtott nevetés nyoma.

— Nem, tiszt úr, nálam ilyesmi nem volt, hozzám csupa polgárember járt, olyanok, akik szeretik a jó italt, csupa rendes ember. A, dehogy...

A vallatás folytatódott. — Kik a rokonai? Kivel barátkozik s kivel dolgozik és svercel?

Mentó erre még könnyebben és zavartalanabban felelt, de nem is volt nehéz ilyesmire megfelelni. Valóban nem volt sem rokonai, sem kereskedelmi kapcsolata, nem volt ingatlana, sőt ingósága sem ezen a kis szegénységen kívül. Még a zsidó hitközség sem ismerte, el magáénak. Megannyi tanúra hivatkozhatott, nemcsak szomszédaira, hanem vendégeire is.

— Tessék érdeklődni akinél akar a Hercikéről. Tetszik tudni, tiszt úr, engem így hívnak. Mindenki azt fogja mondani: igaz, hogy kirugós és... úgy, de hogy valami rosszat tenne, hogy svercelne és így, az nála nincs. Azt már nem! Tessék csak érdeklődni.

Ismét kikíváncozik belőle, hogy megemlítsa a feleségét is, akivel ugyan nincs is megesküdve. De nyomban megijedt a gondolattól és nem szól róla semmit. A későbbiek során azonban ismét többször a nyelvén volt, hogy megemlíti. Tudta, hogy rá nézve jobb, ha nem hozakodik elő vele, hogy árja nővel volt viszonya, de neki mégis úgy tetszett, hogy jó lenne, ha valahogy ki tudná mondani ezt a katolikus nevet — Ágota —, hogy amu'ettként, védelemként maga elé tartsa. Mégis leküzdötte magában ezt a vágyat.

Beszégetés közben Kóvics Sztjepán gépiesen kiitta a pohárka likőrt. Mentó pedig újra megtöltötte.

Mivel a vallatás hosszúra nyúlt, Mentó egyre élénkebbé vált és egyre bátrabban felelgetett, Kóvics Sztjepán pedig mind lassúbb és határozatlanabb lett a kérdezgetésben. Hosszú és kínos szünetek következtek, melyekben az olcsó ébresztőóra ketyegése kérlelhetetlen, gépies figyelmeztetésként hatott. Kóvics Sztjepán úgy köhécselt és dadogott, mint a szerepét nem tudó színész, s zavarában időnként a pohárka után nyúlt. Amikor pedig eszébe ötlött valami új kérdés, azt körülményesen, elnyújtva tette fel, úgy hangsúlyozva a szavakat és a szótagokat, mintha ügyesen felállított kelepcek rejlenének mögöttük. Az usztasának úgy tetszett, hogy elég volt ebből a bevezetőből, rá kell tehát térni a tárgyra, de nem tudta, hogyan hagyja abba a bevezetőt. Különösen az gátolta ebben, hogy szüntelenül más gondolatok foglalkoztatták. Erőlködik, hogy kérdezzen, közben pedig nézi a felélénkült Mentót s gondolatai hol a zsidóra, hol magára terelődnek. Olyasmire gondol, aminek semmi összefüggése sincs azzal, amit hangosan mond.

Nézi Kóvics a maga »zsidáját« és elégedetlen önmagával is, a »zsidajával« is és mindennel, ami körülötte van. (»Lám, ezt hagyták nekem. Nekem ez jutott!«, ismételteti magában) S ez az elégedetlenség elkeseredettségre csap át, összeszorítja a torkát, a fejébe száll és arra kényszeríti, hogy mondjon valamit, kiáltson, tegyen valamit.

Nyilvánvaló, hogy ez nem az igazi zsidó, akit ő elképzelt magának, de ő sem olyan usztasa, amilyen lenni szeretett volna. Lakása rendetlen, kicsiny, szegényes és földszinti, mint az övé is ott Banyalukán. A zsidó maga is a megtettesült nyomorúság, elnyűtt és zsíros a ruhája, itt áll előtte, hajlong, pislog és meg-megreszket, botlakozik és el-e'csuklik a beszédje, minden csepp vére a szíve tájékára szaladt a félelemtől s most oly sápadt és zöldes, mint aki vízbefulladt. Semmivel sem hasonlít arra, amiről ma az újságok írnak s amit a karikatúrákon ábrázolnak: gazdag, hájas, élősdí zsidóra, aki a naiv és dolgozó árják vérét szipolyozza. Se pocak, se aranylánc, se kassza, se libazsíron élő, ékszerék súlya alatt roskadozó, fehérbőrű, kövér zsidóasszony, se degenerált zsidócsemeték. Nyoma sincs annak a gazdag, szemtelen zsidónak, akiről álmodozott s aki megjelenésével felbátorította és arra készítette, hogy úgy lépjen fel, mint egy igazi usztasa: kiáltson, üssön, raboljon.

Igyekszik visszaemlékezni mindarra, amit még gyermekkorában hallott a zsidókról. Emlékszik anyja elbeszélésére, hogy kislánykorában a nagyhét egyik reggelén hűvös pirkadáskor, az utcai lámpák eloltása és napkelte közt, elvezették a templomba, hogy a többi gyerekekkel ő is »vesszőzze Barabást«, az átkozott zsidót, aki miatt keresztre feszítették Jézust, Isten fiát. A gyerekeknek fűzfavessző kötegeket osztogattak, ők pedig jókedvűen és elkeseredetten úgy ütötték-verték a templomi padokat, hogy visszhangzott tőle a félhomályos imaház minden szöglete és az oltár mélye is, ahol egy alig látható pap érthetetlen imákat mormolt.

Emlékszik. Valami furcsa hatalom feltárja előtte az elfelejtett, messi tájakat. Gyermekkorában egyszer egy péntek este apai nagynénjével a csarsiján haladt át. Éppen szürkülni kezdett, a zsidók azonban már zárták üzleteik vas ablakszárnyait és ajtajait. Az egyik üzlet ajtaja csak felszárnyra volt csukva, bent pedig csaknem a másik felszárnyhoz támaszkodva állt a zsidó gazda, polgári ruhában, fezzel a fején. Alig lehetett kivenni az üzlet félhomályában, kezét a hasán összefogta s a felsötetével könnyedén himbálózott, mintha imába merült volna. — A nagynénje megmagyarázta, hogy a zsidók a péntek esti üzletzáráskor így imádkoznak az üzlet küszöbén, hogy a jövő héten minden nap küldjön nekik az isten »vakjevőt«, ügyetlen és tapasztalatlan vásárlót, akit könnyen meg lehet téveszteni és be lehet csapni.

És ez az egész. Hiábavaló minden erőlködése, hogy eszébe jusson még valami, de valami súlyos és rossz, ami haragra lobbantaná a zsidók ellen, arra készítetné, hogy üsse, verje és kínozza ezt a nyomorultat, ami egyúttal igazolná cselekedetét. Az utóbbi hónapok folyamán olvasta ugyan azokat az usztasa röplapokat, melyek a zsidókat vádolják az emberiség minden bajáért, de mindez nem világos, nem határozott, s csupán annyiban meggyőző, amennyire kész vagy gyűlölni azokat az embereket, akiket zsidóknak hívnak, s amennyire kész vagy bántani őket. Általában, a nyomtatott szónak nincs és soha nem is volt hatása Kóvics Sztjepánra; ő azok közül az emberek közül való, akik nem tudják sem tisztán meglátni, sem igazán átérezni, amit olvasnak, s csak azt tudják és azt ismerik el, ami kézzelfogható és ami összefügg közvetlen, személyes törekvéseikkel és érdekeikkel az életben.

Nyilvánvaló, hogy nem az emlékezetébe idézett dajkamesék és az elolvasott füzetek adják meg azt, ami neki kellene, azt ami rettenetessé és merészsé teszi az embert a cselekvésben, azt ami lesujtja és megsemmisíti az alantasakat és gyengéket, de felélemli és gazdagítja a merészeket és tekintetnélkülieket. Nem, itt más, erősebb ösztönzések kellenek.

S ismét dühös önmagára, mert úgy kell magát ingerelnie, hogy megharagudjon és rátámadjon a zsidóra, s ismét összehasonlítja magát, a saját kárára, más usztasákkal. Kihaszználva ezt a saját maga elleni dühét, egyszerre dühösen fordul Pápóhoz:

— Hallod-e, rögtön elő az arannyal és a pénzzel, hogy ne sokat beszéljünk, mert...

Míg ezt mondta, úgy figyelte saját szavait, mintha messziről jönnének; neki úgy tetszett, hogy minden szava túlságosan elnyújtott, olyan mint a közönséges beszéd szavai s nem hangzanak ellentmondást nem tűrő büszke parancsként. Beszért és egyúttal arra gondolt, hogyan mondta volna ezt valaki a fiatalabb, igazi usztasák közül. A végén pedig, a »mert...« után következő szünetben — melynek kínzással vagy megöléssel való fenyegetést kellene jelenteni, vagy fenyegetést mind a kettővel — kongó ürességet érzett. Mert...! Mi az, hogy »mert...«? Semmi. Tehetetlen vágy ez, hogy hatalmas és rettenetes legyen és ezáltal szerezzon, birtokoljon és élvezzon és legyen valaki és valami, de ez egyúttal félelmet is jelent mindentől, érdemteleniséget és megzavarodást. Vágy ez, hogy mindez ne legyen, de úgy ne legyen, mintha soha nem is létezett volna — sem a vágya, sem az előtte álló zsidó, sem ő maga. Vágy ez, hogy más ember legyen, másvalahol, olyan aki nem tudja, hogy vannak ilyen vágyak, ilyen cselekedetek és ilyen helyek.

S most, ha már követelt és fenyegetett, most fel kell lépnie ez ellen a Mentó ellen, mégpedig hidegen, erélyesen és céltudatosan. De erre nem képes. Hogyan is lenne képes ezekkel az ellentmondó gondolatokkal, melyek fékezik és húzzák minden oldalra. Sírna, menekülne, gyilkolna e miatt a tehetetlensége miatt. Ezt a Mentót pedig most mindennél jobban gyűlöli, gyűlöli mint a saját tehetetlenségét.

Míg mindez váltakozott és kavargott benne, nem is nézte az előtte álló zsidót s nem is látta őt jól. Mentó elsápadt az usztasa váratlan és erélyes követelésére s érezte, hogy nyakán és homlokán kigyöngyözik a halálverejték. Tehát ez is követel, gondolta, s ez a gondolat lesujtotta. Hát persze, ő pedig balgán azt hitte, hogy a vallatás komoly és a felde-teknek van valami fontosságuk. Mindez pedig csupán bevezetés volt arra, hogy: pénzt és ékszert! Ez az, amitől ő legjobban félt. Pénz nélkül és értéktárgy nélkül lenni ebben a helyzetben annyit jelent, mint kitenni magát a letartóztatás, kínzás veszélyének és mindennek, amit félelmében ébren és ál-mában elképzelt. Más nem marad, mintsem, hogy meggyőzze és megbizonyítsa neki, hogy valóban semmije sincs. Kihaszználva az usztasa töprengését és a csendet, míg az usztasa a saját gondolataival foglakozott s csak az ajkát mozgatta, mintha ki nem mondott szavakat rágsálna, Mentó egy kissé összeszedte magát és beszélni kezdett. Úgy beszélt, mint aki az életét védi.

Gabalyított, bonyolított és tücsköt-bogarat összehordott, arra törekedve, hogy meggyőzze Kóvicsot, hogy nincs se pénze, se ékszere. Milyen nehéz bizonyítani az igazat, mely nem látszik valószínűnek! Különösen ebben az időtájbán és ilyen embernek! Könnyes lett a szeme, oly őszintén haragudott önmagára, mert oly tékozló volt és annyit kártyázott, hogy most valóban nincs pénze, amit pedig ez az usztasa nem hisz és nem is fog neki elhinni. Annyi hazugság van az emberek közt, különösen, ha pénzről van szó, hogy senki senkinek sem hiheti még a tiszta, való igazat sem. Annyi, hogy ő maga is — noha tudja, hogy nincs és nem is lehet pénze — nekifeszül és halálverejtéket izzad, hogy lehetővé tegye ezt az igazat, erőlködik, hogy kitaláljon, hazudjon valamit, amivel elhitetheti ezt az usztasával is.

S Mentó beszél, mentegetőzik és esküdőzik égre-földre, magyaráz, igérget, könyörög és hízeleg, szaporítja a szót, egész mondatokat iktat közbe minden értelem nélkül, töri szegény fejét és száraz nyelvét, mert tudja: amíg beszél és amíg az usztasa beszélni hagyja, addig jó, addig nem kínozza és még van remény, hogy életben marad. Beszélni annyi, mint halogatni a kínzást. Annyi, mint élni.

Ő nem olyan, mondja Mentó, mint a többi zsidó. Nem, ő nem viszi bankba, nem rakja kaszniba a pénzt. Nála a mellényzseb a kaszni, de itt sem melegsik meg a pénz. Mindent megeszik és megiszik a cimboráival és barátaival, akik többnyire nem is zsidók és akik közt katolikus is van. Még mennyi! Nem, pénze az nincs, megesküdhét a szeme világára, az életére és a megboldogult édesanyja lekiüdvére. Ha azonban olyan emberről van szó, mint a tiszt úr, ő mindjárt holnap nézni fogja, hogy előteremtsen, kölcsön kérjen és neki adja. Eladja a bútort. Dolgozni fog és takarékoskodik, aztán havonta ad majd. Belegebéd a munkába és éhen döglök, de a tiszt úr megkapja a magáét. S ez biztos pénz, olyan mintha betétkönyvecskén lenne a Nemzeti Bankban.

Mindezt elmondta s a homályos szobában újra csend lett; mindez nem volt elég, hogy elfedje azt a pőrén, hidegen és sötéten elnyúló végtelen éjszakát, mely olyan, mint a végzetes, végnélküli folyosó. Mindent elmondott, amit kigondolhatott és elmondhatott, s mégis tovább kell beszélnie, bárhogy és bármit. S Mentó beszélt. Hazudozott, azzal a hévvel, mellyel a kinoktól való menekülés és a haláltól való félelem megihletti az embert. Mesélt széltében-hosszában valami hagyatéki peréről, mely a jugoszláv hatóságok korrump volta miatt akadozott eddig, de most az új, jobb körülmények közt elmozdult a holtpontról. Akár már holnap is meghozhatják az ítéletet, mellyel, kétségtelen, megsemmisítik a gazdag rokon végrendeletét. Mentó pedig a boldog örökösök közé kerül.

Amikor pedig elmondta ezt a mesét, más, még bolondabb és még kevésbé hihetőbb mesékbe kezdett. Lassú és vérszegény képzelete ideoda futkosott, botladozott és a félelemtől üldözve, nyomorúságos és nevetséges bukfenceket vetett. Egyre nehezebben találta meg a szavakat és állította össze a mondatokat; szépen látszott, hogyan fűzi őket egymásba, mind kevesebb értelemmel és meggyőző erővel, de mégis fűzi, mert csak egytől fél: a befejezéstől és a hallgatástól. S így folytatta volna hajnalig.

Míg beszélt, Mentó szüntelenül izgett-mozgott, minden porcikája táncolt, észrevehetően és állandóan: arcizmai, kezeujjai, a lába, a szeme pedig mindig az usztasa tekintetét kereste, hogy visszamosolyoghasson rá. Kóvics Sztjepán azonban teljesen magába merült, látszatra igen messze volt a nyugtalan Mentótól, de voltaképpen sokkal közelebb, mint látszott s mint a szerencsétlen zsidó kívánta volna. Míg Mentó bőre védelmében, beszélt és meséket szövögetett, Kóvics, oda sem hallgatva, a saját gondolatával foglalkozott, mégpedig nem is eggyel.

(Ebben a pillanatban Kóvics Sztjepán is a maga módján nyomorúságosnak és zavartnak látszott. Arca betegesen sápadt, rajta három sötét folt, három fekete sziget: két, szemöldökkel öszekötött fekete szem és a rövid, stuccolt bajusszal fedett, láthatatlan száj. A háta görnyedt, melle horpadt, s mintha elmerült volna a rosszat sejtettető, zöldszerű olasz egyenruhában. A ruha ujjai túlhosszúak, a nadrág túlbő, a cipő és az új, fekete bőr-lábszárvédő pedig középstermetű katonáknak készült. Mentó azonban nem tudta olyannak látni Kóvicsot, amilyen, hanem csupán félelmeinek usztasáját látta benne.)

Hogy lenne — gondolta Kóvics Sztjepán, ha most késsel beléje döfnék, csak úgy, hogy lássam, mit csinál, milyen lesz? Feléje döfök és — lehet, hogy bele is szúrok. Miért ne szúrnék bele? Miért? Úgy csinálom, ahogy akarom.

A likőr azonban sebesen és egészségtelenül dolgozott benne. Mentó lázas beszéde mindjobban bősztette. Gonosz gondolatok kavarogtak benne.

Igen, azt teszem, amit akarok. De, íme, minden alázatos és behízelgő magatartása mellett a zsidó nem válaszol a kérdéseimre, nem teljesíti a parancsot, hanem igyekszik mesékkel és ígéretekkel kibújni. Tehát bolondnak tart, puhánynak, nem fél többé s nem érzi magát veszélyben. Hogy lehet az, hogy elszállt a félelme, s mikor történt ez? Nem tudom, de látom, hogy így van. S most, hogy is döfnék bele, amikor késő. Szemmellátható, hogy ez már nem fél. Persze, tőlem nem fél. Ha félne, egy másodpercet sem habozna, nem mesélne nekem ilyen bizalmaskodóan. A kezdetben megijedt, megijedt az usztrasától, később azonban belém látott, minden fegyverzetten és egyenruhán keresztül meglátta a Kóvics Sztjepánt, a tehetetlen, jelentéktelen, puhány alakot, akinek mindenki elnéz a feje felett, akinek senki sem válaszol a kérdéseire, akit kutya se vesznek és senki sem becsül, s akitől, természetesen, neki sem kell félnie.

Sztjepán itt egyszerre orrában érzi a dohos és összecsomósodott gyapjú-jólismert, éles és undorító bűzét, érzi a gyapjú-derékalj pokoli hőségét és a régi gondolatainak teljes nyomását, melyek fojtogatással fenyegetik.

— Pénzt!

Kóvicsnak ez a kiáltása úgy hasított bele a szobába, mint fuldokló sikolya, mint egyetlen egy elnyújtott aaaee! Ugyanakkor teljes erejéből és boszúállóan öklével az asztalra csapott. A likőrös pohárka felborult, a palack megingott a csupasz asztalon, a lámpa himbálózni kezdett és kissé elsötétült. A falakon és az alacsony mennyezeten hintázni kezdtek Mentó és Sztjepán mozdulatainak hosszú és fűrge árnyékai. Mentó félvak szemében ezek váratlanul felbukkant farkasok és rémalakok voltak. Mert Sztjepán kiáltására ő is felugrott, felborított egy széket és, mintha robbanás vetette volna el, a szoba sarkában termett. Még egy ideig mindkettőjüknek úgy tűnt, hogy a szobát még mindig ugyanaz a süketítő zaj tölti be és ugyanazok az árnyékok és mozdulatok veszik őket körül. Noha már minden régen csendes, mind a ketten még mindig ugyanabban a helyzetben vannak: Kóvics Sztjepán lehorgasztott fejjel áll, összeszorított ökle az asztalon, arca eltorzult s mintha maga is megijedt volna saját cselekedetétől s most szedi magát össze, igyekszik felfogni a helyzetet és valahogy kilábalni belőle. Mentó pedig a szoba sarkában hihetetlenül összezsugorodott és eltorzult a rémülettől.

Mentót e'hagyta az ereje és a leleményessége, egy szót sem tudott mondani, csak az volt a vágya, hogy elkerülje a kínzást. De hogyan? Még soha sem sajnálta ennyire, hogy nem keresett többet és nem takarékoskodott s hogy nincs neki is valamicske ékszere és aranya, amivel sok zsidó megmenti életét vagy legalább is elodázza a végétét. Soha nem tud adni abból, ami nincs. Tehát el kell vesznie. Még egyszer fel-emelte mind a két kezét, mintha imádkozna, de már azt sem tudta, kit kér és mit.

— Könyörgöm, tiszt úr... Amint megvirrad, amint...

Kóvics Sztjepán hirtelen felegyenesedett merevségéből. A virradásnak és a holnapi napnak ez az említése újra megindította minden csepp vérét, minden dühét és az alkoholt. Úgy tetszett, hogy csak most döbben rá, hogy a ravasz és konok zsidó kelepcebe csalja ezzel a holnapi nappal, csalétekként állítja az ostoba és puhány alak elé, akit lebecsül és megvet. Ugyanilyen éjszaka látta, hogyan adják át a valamikor tekintélyes és gőgös banyalukai zsidók régi családi ékszereiket, gyöngyö-rű, aranyból és platinából készült csodálatos színű és csillogású drágakövekkel díszített értéktárgyaikat a kiskorú és tejfölösszájú usztasáknak. Úgy adják, minden ellenvetés nélkül, könnyű szívvel, mintha csak aznap találták volna az országúton, azok a csórék pedig oly jókedvűen és természetesen veszik azokat át, mintha a dédapjuk viselte volna. Neki pedig ez a cingár zsidó azt állítja, hogy semmije sincs. Orcátlanul becsapja és össze-vissza hazudczik neki, mert azt hiszi: ez az alak nem veszélyes, ez puhány, mindig és mindenütt utolsó, ezt az ujjam köré csavarhatom. A holnapi nappal akarja őt a zsidó félrevezetni, ő pedig érzi, hogy számára nem létezik holnap, ő ehhez az éjszakához és ehhez a zsidóhoz van kötve s itt és most kell megmutatnia, hogy Kóvics Sztjepán kicsoda és micsoda. Többről van itt szó, pénznél és ékszernél sokkal többről. S lassan, vadállatiasan felemelkedik, teljesen elferdül és elcsavarodik, mintha láthatatlan kerítésen bújna át, s maga mögé vetve kezét, nehéz parabellumot húz elő, mint egy utolsó és döntő bizonyítékot, csövét határozat'anal arra az oldalra irányítja, ahol Mentó áll és — meghúzza a ravaszt.

Nem nézve, hogy pontosan hová lő, görcsösen szoritva a ravaszt és messze maga elé tartva a sorozatra beállított revolvert, Kóvics, mintha dörgő villámokat szórna, golyózáport zúdít a szoba sarkába, Mentó pedig furcsán és fantasztikusan csapkod a kezével, ugrál és szökdécsel, mintha a villámok közt futkosna és át-átugrana rajtuk.

(Éri Pál, fordítása)

B. Szabó György (Illusztráció Herceg János „Vas Ferkó” c. könyvéhez).